

Stefan BORBÉLY

Talajvizek vegyülete

1 A bevett sztereotípiák szintjén (de nem csupán...), az erdélyi szellem jellemzője a nem öncélú, a formális kísérletezéseket elutasító átszellemült és előremutató komolyság. Az erdélyi író ebben az értelemben közelebb áll az anyaghoz, mint a szellemhez: erkölcsösebb, mint a regáti, és polgárilag visszafogottabb, mint a moldvai, állandóan – néha alaptalanul – annak a tartománynak sorsa foglalkoztatja, amelyben él, és amelyről mindig az a benyomása, hogy ki akarják rántani lába alól, mint egy csodálatos szőnyeget. Következésképpen, az erdélyi irodalmár – a kiugró teljesítményeket (Lucian *Blaga*, a szebeni *Irodalmi Kör* euforionizmusa, Adrian *Marino*, az echinoxizmus) leszámítva – mindig egyfajta gondterhelt, felelősségteljes szorongás művelője, bár nem szabad elfelejteni azt, amit az erdélyi szellemiség még ma sem tudatosított kellőképpen, hogy *Budai Deleanu* maga is, mégis, erdélyi volt. Az erdélyi szellem azonban, időbeli fejlődése során eltakarta szarkasztikus komédiázását, s ennek a figyelemreméltó mulasztásnak gondolkodóba kellett volna ejtenie bennünket, mert mellékesen programot, gondolkodásmódot határoz meg. Nem véletlen, hogy a *Tiganiada* szerzőjének tipológiai újraértékelését a regátiak végezték el és nem az erdélyiek, akik óvatosan elhatárolódtak tőle, mint egy fertőzőgőcötől. Szövegmagyarozati szempontból azonban értékesítették (Ioana Em. *Petrescu*), de az opció itt már a regátiakkal való szinkron és művészeti rokonság irányába mozdult el, amit utólag a posztmodernizmus igazolt. Az erdélyi román kultúra, amely multikulturális a létezés kifejezőjeként és magától értetődően heterogén az idegen elemek felszívásának időbeliségében, ellenszegült a posztmodernizmusnak: íme a perverz intellektuális gyönyörök

rök fejezete, amelynek történetét mindazonáltal vázolni kellene.

Következésképpen, hogy egy nietschei fogalomhoz folyamodjunk, az erdélyi szellem mindig „túlterhelt” volt, meggyőzött létező vagy elképzelt geopolitikai és történelmi missziójának súlya alatt. A román transzilvanizmus az Erdélyi Iskola hirdette nyelvi purizmus és latin vér által fémljelt utópikus múlt intellektuális restaurálásaként született, és időben az óvatos, a magyar és a szász kultúrával szembeni ellenséges elkülönülés útján fejlődött. Az erdélyi értelmiségi – függetlenül attól, hogy milyen szinten áll – indulásból magára vállalta az aggodó közvélemény-formáló hálátlan szerepét, felelősnek érezvén magát azért, hogy közösségének tagjait megóvja azoknak a kultúráknak vézetes befolyásától, amelyekkel a történelem azonos térbe helyezte. Az erdélyi értelmiségi többlet foglalkozott az elkülönüléssel, a sajátosság megőrzésével, mint az együttműködéssel, és mindig vigyázott arra, hogy sebei – amelyeket titokban gyakran saját késével ejtett önmagán – örökké nyitottak legyenek.

Következésképpen, hogy valóban megérsük az övezet igazi szellemét – amely ma sajtósági politikai hisztériákban tükröződik –, nem elég, ha csupán a társadalmi vagy kulturális piramis csúcsait vizsgáljuk, egy vagy két szinttel lejjebb kell szállnunk, oda, ahol azok a „közvélemény-formálók” leledzenek, akikről fentebb beszéltem: követelőző, messianisztikus szövegű falusi papok, gondterhelt művelődési aktivisták, súlyos szavú helyi politikuscsockák, akik bosszúért lihegő, nehézkos magyasságotól buzognak. Ezek a „közvélemény-formálók”, akiknek hálójába a hétköznapi ember beledobja személyes vagy családi nehezteléseit, azokat amelyek a múltban, a hibás,

egyoldalú, ádáz, könyörtelen nevelésben gyökereznek: ez a nemzeti gyűlölködés visszhang-szobája, az a tisztátalan lelki elegy, amelyben Funar választógárdája fogan.

Példaképpen megengedem magamnak a hivatkozást egy nyilvános előadásra, amelyet I. *Agârbiceanu* tartott valahol Erdélyben, 1930-ban. Teljesen véletlenül fedeztem fel az előkelőbb és póriasabb körokben egyaránt igen elterjedt *Almanahul Albina* 1931-es megsárgult oldalain. Sajnos, az *Almanah* nem ismereti az előadás körülményeit (hol hangzott el, milyen alkalomból), de az írás tartalma semmiben sem különbözik napjaink erdélyi nacionalistáinak levitézlett ideológiájától. Xenofóbia, antiszemitizmus, nemzeti történelmi és földrajzi prioritások, a letelepített románok erkölcsi felsőbbrendűsége a haszonleső és a friss, autochton vért álnokul szívó „jövendősek”-kel szemben. Mindent megtalálunk benne, mintha a szöveget a funarióta staffok értelmi dagasztó műhelyeiben kotyvasztották volna. Vagyis néhány évtizede semmi sem új a nap alatt: ha a dolgok továbbra is ebbe az irányba fejlődnek, a szöveg dedunokáink idejében éppen ilyen időszerű lesz, akkor, amikor a távolság köztünk és Európa között olyan nagy lesz, hogy a nyugatiak csupán antropológiai kirándulásokat szerveznek majd mifelénk.

Mondtam máskor is: a román kultúra számára (amely megteremtette a görög-katolicizmust) Erdély a szellemi Európa virtuális, ám politikailag zátonyra futott tere. Hiába írjuk a tartomány *művelődéstörténetét* (óvakodva attól, hogy az egésze vonatkozóan tegyük, nehogy mozgóhomokra tévedjünk...), ha párhuzamosan nem fogalmazzuk meg azt a szívósságot is, amellyel nem hagyták itt békében élni

Ismét a kérdésekről

Augusztusi, az erdélyi irodalommal kapcsolatos számunkból, ahogy már akkor jeleztük, anyagtorlódás miatt kimaradt néhány írás. Ezek mostani számunk 5., 6. és 7. oldalán olvashatók. A kérdéseket – amelyek nem pontosan ugyanabban a megfogalmazásban jutottak el az érintettekhez – alább még egyszer közöljük. A „román változat”: 1. Véleménye szerint mi határozta meg – és határozta meg most is(?) – az erdélyi szellemet az irodalomban? 2. Megtalálhatók-e ennek a szellemnek főbb vonásai a magyar és német erdélyi irodalomban? 3. Van-e Erdélynek irodalma? A „magyar változat”: 1. Vannak-e a magyar/román/német irodalomnak olyan jegyei, amelyek feljogosítanak bennünket arra, hogy erdélyi magyar/román/német irodalomról beszéljünk? 3. Van-e irodalom Erdélyben? Előfordult, hogy valaki valamilyen kombinált választatot kapott. A felkért hozzászólók egy része összevonta a kérdéseket. (A szerk.)

az embereket. A tartomány szellemi igazsága mindig valahol középen lesz – s néha elvesz majd az apróságok között, amit bizonyít, hogy a térség xenofób nacionalizmusa, jelentősebb ideológiai változások nélkül, ugyanabban az ágyban született újjá 1990-ben, amelybe 1919-ben vagy 1930-ban belelefejtették.

2 Hogy az erdélyi szellem főbb vonásai megtalálhatók-e az erdélyi magyar és német irodalomban? Nem egészen. A német kultúra mindig elszigetelt volt Erdélyben, és valahogy nem homogén, bár közhíját intézményes szinten fenntartották (egyetemi katedrákkal, kiadványokkal, kiadókkal). Mindazonáltal a németek – körülbelül századunk 9. évtizedéig, amikor majd mindnyájan elmentek – inkább jelentős személyiségek, mint irodalmi csoportosulások révén fejlődtek, bár nem feledkezhetünk meg a brassói avantgard-forrongásról, vagy a későbbi *Aktionsgruppe Banat* költői körül kialakult ellenséges politikai légkörről. A hagyományokon keresztül individualizálódva, hozzájutva a Nyugatról érkezett bibliográfiai forrásokhoz, ezek az emberek csupán árnyaltan tették fel regionális nemzeti identitásuk kérdését: vitathatatlanul távol állva földrajzilag Németországtól, ezek az értelmiségiek mindig azon nagy nyelvi kultúra szerves részeinek tartották magukat, amelyhez jogszerint tartoztak. Következésképpen a romániai német kultúra szintjén nem léteztek önazonosságú drámák (Peter Motzan egyetlen

könyve bőségesen bizonyítja ezt), csak kisebb szinkron-ingadozások Nyugattal szemben. Az itteni németek, Nyugathoz viszonyítva, az áthidalható távolság tudatában éltek: sajnos sem a magyarok, sem a románok nem rendelkeztek, talán az egy Adrian Marinót kivéve, ezzel a kiváltsággal.

A romániai magyar kultúra – amelyet alapvetően meghatározott Erdély 1918-as bekebelezése – ellenkezőleg, az önazonosságú drámák és túlzások kultúrája volt. Jórészt a közös élmények által meghatározott regionális csoportkultúra, amelyet behatárolt az a közösség, amelyen belül létezett. Az 1918-at követő viharos időkben a romániai magyar kultúra elsősorban önmagáért kívánt lenni, s csak másodsorban az egész magyar kultúráé. Olyan választás volt, amely meghatározta sorsát, és fékezte művészi tipológiáját.

3 Természetesen van Erdélynek irodalma. Máskülönbben nem írtam volna le ezeket a sorokat. „Irodalom” helyett azonban én inkább a „művelődés” és a „gondolkodásmód” kifejezések mellett szavaznék. Az erdélyi – magyar és román – irodalom természetszerűleg ki volt szolgálatva a kulturális vagy gondolkodásmódbeli követelményeknek. Nem volt és most sem rugalmas irodalom – inkább a talajvizek vegyülete, amelynek gyémántjait gyakran áthatják annak a kőgorgetegnek homályos visszfényei, amelyben felbukkannak.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

EGYED Péter

Hogyan jelzősíthető az irodalom?

A z irodalom „erdélyiségének” a kérdés több oldaláról is meg lehet közelíteni. Az egyik út a *transzilvanizmusé*. Amint ismeretes, ezt a dolgot Kós Károly találta ki, *Erdély* című munkájának utolsó lapjain manifesztumszerűen olvasható a „közös lelkeségről” szóló néhány emelkedett sor. Aztán a magyar írók egy része némiképpen komolyan is vette a dolgot, a román és a szász fél egyik-másik képviselője megértéssel, de erős fenntartással fogadta a transzilvan találmányt. *Értelhetően*, mert kényszer-szülte ideológia volt. (De: amikor az év tavaszán Romániában bemutatott az *Erdély* olasz fordítását, a felszólalók úgy vélték, ez az ideológia jobb, mint az amerikai importból származó multikulturalitás, mert leg-

alább autochton termék.) Az irodalom erdélyiségének a kérdését viszont tudományosan is meg lehet közelíteni, a transzgresszivitás és irodalmi antropológia szempontjából: Dávid Gyula és Cinzia *Franchi* írtak erről kiváló és kellőképpen nem ismert tanulmányokat. Ezeknek a lényege a másik etnikum jelenléte – amely nyilván annak valamelyes ismeretén alapszik és természetesen tartalmazza az elfogultságokat és a nemzeti sztereotípiákat is.

A múlt idő benne van kérdésfeltevé-sünkben: ez pedig az erdélyi német irodalmat illeti. Adolf *Meschendorfer* (1877-1963) egyike volt azoknak, akik az erdélyi németiség végőráit megjövendölték, regénye *Corona* címmel magyarul is

olvasható. 1976-ban a kiváló kritikus, Peter *Motzan* még „reménykedett”: fiatal romániai német költőktől jelentett meg antológiát, *Vorläufige Protokolle* címmel, majd – immár irodalomtörténészként – monográfiát az 1944 utáni romániai német költészetéről (1980). Richard *Wagner* hátborzongató erdélyi-romániai kisregénye már nem itt jelent meg. Anemone *Latzina* meghalt... a menetzáró harsnás alighanem Franz *Hodjak* volt. Hát erről ennyit. Az utolsó nagy nemzedékkel a hetvenes években még együtt fociztunk az egyetemi sportparkban, a német filológia szakos egyetemi hallgatók kontra Kétvízköz válogatotja. Aki a kérdéskörrel behatóbban kíván foglalkozni, az ELTE-n tanító-kutató Balogh András szaktanul-

mányaihoz, monográfiájához fordulhat, de az „erdélyi jegyek” kérdéskörében az összehasonlító irodalomtörténetnek kell kimondani az utolsó szót.

Az Erdélyben művelt magyar irodalom ma kétségtelenül újradefiniálja önmagát, elsősorban az eddig használt nyelvességgel, stilisztikai és látásmódbeli alakzattal kapcsolatban. Ha valaki az életkorilag legfiatalabb írók munkásságára csak egy kicsit is odafigyelt, láthatta, hogy csupán az utolsó évtizedben legalább négy kísérlet-hullám próbált beindulni: egy a *Jelenlét* című lap körül, aztán az „éber”, a „transzközép”, a „populáris irodalom”. Ha pedig a hullámok alkotóinak számára gondolok, mégis azt látom, hogy *valig vannak*, teljesítményüket pedig nem kísérte érdemben a kritika. (Én magam Balázs Imre József írásaiból tudok valamelyes összefoglaló képet alkotni.)

Szembe kell nézzünk ama ténnyel, hogy az erdélyi magyar irodalom

(és ez alatt persze írókat értek) intézményszerűen ma a magyar irodalomba tagolódik be, ez rendkívüli nagyságrendű irodalomszociológiai folyamat, jogosságról vagy legitimitásáról dörögés lenne értekezni – hiszen az újabbról erdélyi magyar irodalom kényszerhelyzetben született. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tájainkon művelt irodalomnak van egy mélyárama, amely az erdélyi emlékirat-irodalomtól Bánffy Miklósig ível (persze főhajtással gondolkóvaló kortárs erdélyi magyar íróinkra, de hát életműjük még korántsem zárult le).

Ilyen értelemben álkérdésnek tartom azt, hogy van-e irodalom Erdélyben. A kihívás máshonnan jön: az információs társadalom, a gazdasági feltételrendszer, az olvasókkal való kapcsolat „piacosítása” és az erdélyi irodalom saját intézményrendszereinek a létrehozása felől. Szerintem ezek az alapvető kérdések.

Justin PANȚA

Maradandót alkotni

1 Ha néha engedhetsz is annak a kísértésnek, hogy mérsékeld kedvteléseidet, egészen addig, hogy gyakran az egészség jele saját lelkiismerettednek ellentmondani, azt hiszem, az irodalomban az erdélyi szellemet önmagában és másokon keresztül is meg lehet határozni. Vajon ebben az esetben a többiek pokolként kell elkönyvelnünk? (De ki az, aki – kevés kivételtől eltekintve – manapság vagy akár mikor, itt vagy másutt meg merette/meg meri határozni a szellemet?)

Persze, ragozhatnánk sokáig az erdélyi szigor eszméjét, azt a tényleges fair-play-t, amelyről még most is bizonyosságot tesz, egy bizonyos komolyságot és alaposágot, a (nem félek kimondani) nagyobb tudást és műveltséget. Ami – szerintem – az erdélyi alkotót megkülönbözteti „testvéreitől” az az, ahogyan az erdélyi valami maradandót akar alkotni, hasonlatosat az itt épült házakhoz, az itt készült nyeregkápkhoz, amelyeket egy Észak-Romániából származó, Bukarestben/Párizsban letele-

pedett regényíró idéz fel, hasonlatosan ahhoz, ahogyan az erdélyi asszonyt, autót, ételt, italt választ.

Nehéz elhinni, hogy egy szebeni, kolozsvári, marosvásárhelyi, besztercei, temesvári, aradi stb. lakost, az urziceni-i, caracali, focsani-i, tulceai, pitești-i stb. honfitársától eltérően, ne befolyásolná mindaz, ami körülötte nap mint nap történik. Ha pedig csak azt az egyetlen példát vesszük is figyelembe, hogy kénytelen minden nap (pl. munkába menet) elha-

ladni a súlyos, méltóságteljes gótikus épületek mellett, amelyek gyakran sugallják, hogy a megoldás az egyenes tartás, nehéz kétségbe vonni, hogy az erdélyi ember mentalitását befolyásolja a tér, amelyben él.

Véleményem szerint mindezzel együtt (sz, ismétlem, nagyon fontos) az erdélyi irodalom része, fejezete marad a román irodalomnak, az az árnyalat, az a gesztus, amely fényt, ragyogást ad annak a kompozíciónak, amelyet én legalábbis, minél teljesebbnek, tehát minél szilárdabbnak szeretnék látni. Az én erdélyi szellemem – amíg csak létezik – azt súgja nekem: egyetlen lehetőség egyenlőnek

lenni valakivel, többnek lenni nála.

2 Ha egy író hiteles értékű, nem könnyű megtalálni jellemző vonásait. Ez főként a komoly művészekre érvényes, azokra, akiket áthatott az, amit kijártak: a gondolkodás, az esztétika iskolája, annak minden velejárájával együtt: szigor, mesterek, szemináriumok, vizsgák, licenctúrok, kompendiumok. Hogy következetes legyen mégis a választásban: az erdélyiség jellemvonásai kevésbé találhatók meg az erdélyi magyar és német irodalomban, mint fordítva.

3 Egyetlen irodalom létezik.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa